

Громадянське суспільство у кривому дзеркалі ієрархічних структур.

Сьогодні не викликає жодного сумніву те, що однією з найголовніших причин всіх наших невдач у площині розбудови України, як багатой, могутньої та благополучної у всіх відношеннях держави, є відсутність повноцінного громадянського суспільства.

За означенням, [громадянське суспільство](#) — це система інститутів поза межами державних та комерційних, яка забезпечує самоорганізацію та розвиток населення. (Це сукупність громадянських і соціальних інституцій і організаційних заходів, які формують базис реально функціонуючого суспільства у противагу і доповнення виконавчих структур держави незалежно від політичної системи).

Тому на перший погляд складається враження, що маємо перед собою чітко сформульовану задачу – засукавши рукави, сумлінно та терпеливо будувати це саме громадянське суспільство. Тим більше, що нам давно сприяють у цьому дуже багато різних фондів та інститутів, надаючи гранти під відповідні проекти та програми. Останнім часом до побудови громадянського суспільства в Україні почала активно долучатися навіть РФ, підтримуючи широкий спектр проросійських громадських організацій, які, без сумніву, є також невід’ємною складовою цього самого громадянського суспільства. Правда, іноді дуже важко встановити, де закінчується процес його побудови, і де починається мережево - інформаційна війна – найефективніший та найсучасніший спосіб досягнення своїх інтересів на території інших держав без військової інтервенції.

А коли врахувати, що *" Потрібно шість місяців, щоб організувати вибори, десять років, щоб встановити ринкову економіку, але ціла генерація для того, щоб створити Громадянське суспільство. Інакше, без Громадянського суспільства, немає демократії "* ([Ralf Dahrendorf](#)), то стає зрозуміло, що перед нами довгий та складний шлях формування громадянського суспільства в Україні.

Проте, чомусь ніхто не говорить про довжелазні історичні граблі, клоновані копії яких розкидані на кожному кроці цього шляху. Не подумайте, що про них ніхто не знає – вже добру сотню років вони відомі як [„Залізний закон олігархізації” Міхельса](#), про який згадується у академічних курсах з політології у вищих навчальних закладах. Проте про цей закон не говорить вголос жоден український політик, політолог чи політичний оглядач. Хоча він, не зважаючи на замовчування, стовідсотково діє, перетворюючи усі добрі наміри в те, що завжди. Суть закону полягає в тому, що у будь-якій ієрархічній суспільній організації утворюється власна олігархія – керівне ядро, яку вже через невеликий проміжок часу неможливо ні відсторонити від керівництва, ні змусити поділитися кермом і яка, усвідомивши власні інтереси, починає спрямовувати весь ресурс структури на їх реалізацію.

Природу цього закону розкрив ще один науковець – відомий французький соціолог П’єр Бурд’є у своїй роботі [“Делегування і політичний фетишизм”](#). Більше того, він виявив та описав явище створення громадських організацій з мінімальною кількістю членів – представників будь-якої суспільної групи, лідери яких, для підвищення свого соціального статусу, використовують саму можливість ідентифікації та уособлення себе з цілою організацією, щоб позиціонуватися представником групи, не важливо – реальної чи віртуальної: *„Вот типичный пример узурпаторства со стороны человека, который пытается убедить (кого? — спросите вы. — По меньшей мере прессу, обычно признающую только представителей и только с ними имеющую дело, обрекая других на «свободный обмен мнениями»), что «за ним» стоит определенная группа, раз он может говорить от ее имени в качестве юридического лица, не будучи никем уличен во лжи. Здесь мы оказываемся перед парадоксом: узурпатор тем надежнее защищен от риска быть уличенным во лжи,*

чем малочисленнее его организация; отсутствие же разоблачений на деле может вообще указывать на отсутствие членов организации”.

Відомо, що, зазвичай, у будь-якому суспільстві 12% громадян здатні мислити категоріями загальносуспільних інтересів, і лише невелика частка з них здатна (за відсутності екстремальних умов) щось безоплатно робити на практиці для їх реалізації. Що ж відбувається, коли такі люди знаходять одне одного та вирішують об'єднати свої зусилля? Очевидно, що вони створюють партію або громадську організацію (ГО) для колективного захисту спільних інтересів соціальної групи, яку вони представляють. В ідеалі – для захисту загальносуспільних інтересів. Безперечно, наміри їх найсвітліші, люди вони надзвичайно порядні – мудрі, чесні та безкорисливі. І ось вони, спілкуючись, формулюють спільні цілі та збираються у якості оргкомітету, щоб підготувати установчі збори, конференцію чи з'їзд.

Зрозуміло, якщо кількість бажаючих долучитися до організації не перевищує кількості членів самого оргкомітету, то вони, зазвичай, утворюють чергову „диванну” партію чи ГО, яка дає змогу лідеру уособлюватися з організацією та підвищувати свій соціальний статус, говорячи «правильні слова» не від себе особисто, а від групи, чисельністю якої мало хто цікавиться. Я в ніякій мірі не хочу образити ті невеликі організації, які самовіддано та відчайдушно ведуть боротьбу з різноманітними негативними проявами у державі. Більше того, на мій погляд, вони інтуїтивно не збільшують кількість своїх членів, щоб не зміг спрацювати „Залізний закон олігархізації” Міхельса, хоча, зрозуміло, що малочисельні організації не можуть адекватно протистояти лавині проблем, які генерує діюча влада. Слід додати, що їх активність та внутрішня демократичність дуже залежать від лідера та його особистих якостей. Нажаль, вони являють собою скоріше позитивні винятки, які підтверджують загальну тенденцію.

У випадку, коли кількість бажаючих долучитися доволі велика і вони ще й до того територіально розосереджені, то перед оргкомітетом постають далеко складніші задачі. Найголовніша – правильно провести установчий захід – так, щоб рядові учасники підтримали пропоновані оргкомітетом кандидатури у керівні органи. Якщо в організації існує сильний загально визнаний лідер, це не складає жодних проблем, проте коли до її юридичної легалізації існують кілька внутрішніх центрів впливу, то починають виникати суттєві проблеми збалансування їх інтересів, що автоматично приводить до банальної маніпуляції ходом установчого заходу зі сторони оргкомітету.

Тобто найпорядніші, найчесніші та наймудріші громадські активісти ЗМУШЕНІ маніпулювати більшістю для гарантованого обрання рекомендованого ними складу керівного ядра структури. Звичайно, це все робиться з благими намірами – не допустити до влади авантюристів, розкольників, пустодзвонів і просто нахабних, хамовитих та корисливих осіб. Проте тут важлива сама можливість МАНІПУЛЯЦІЇ і не суттєво, з якою метою. Можна бути впевненим, що з часом прийдуть у структуру чи виховаються власні маніпулятори, здатні робити це краще та ефективніше – адже йтиметься про реалізацію за рахунок ресурсу структури їх особистих, приватних інтересів, які значно вагоміші для них у порівнянні з інтересами загальносуспільними.

На мій погляд, саме описані явища є однією з основних причин низького рівня довіри, що існує між громадянами у суспільстві, які бажають організуватись, проте відчувають маніпуляції на рівні інтуїції та не бажають приймати участь у черговому „полі чудес”. Тому тотальна недовіра, яка посилюється та поширюється існуючим ієрархічним типом громадських організацій є основним гальмом на шляху побудови громадянського суспільства.

Згадаймо сумну історію українських партій та ГО часів Незалежності. Згадаймо тих людей, які стояли біля їх джерел. Згадаймо наші гіркі розчарування... І зрозуміймо на кінець – це СИСТЕМА, яка приводить нас завжди до одного стабільного результату: до перетворення структур із благородними цілями у клони КПРС. Ми немов знаходимося у матриці, яка відтворює лише ієрархічний тип громадських структур, яка блокує саму думку про те, що суспільні структури можуть і повинні бути іншими. Не те щоб про те ніхто не говорив – ця тема все частіше і голосніше звучить та обговорюється, проте інформація про неї губиться у потужному інформаційному потоці, що спрямований на формування споживацького суспільства – суспільства зомбованих та покірних біороботів, нездатних не те що захищати, а й просто усвідомити реальний стан справ та свої власні інтереси. Вершиною блюзнірства є теза, що активно проштовхується у колективну підсвідомість суспільства – теза про те, що «політика – брудна справа», що нею займаються самі лише негідники. Вона засіла так глибоко, що порядні активні люди шарахаються від можливості долучитися до політичної чи громадської діяльності, залишаючи прийняття життєво важливих для суспільства рішень тим, хто не цурається копірситися у цій «брудній справі». Вони інтуїтивно відчувають, що долучившись до неї, будуть вимушені змінитися, як і ті, згадані вище, порядні чесні і правдиві активісти – члени оргкомітетів, рад та правлінь, які вимушені маніпулювати пасивною більшістю у своїх організаціях спочатку з благими намірами, а потім, по інерції, – для реалізації власних інтересів.

Дуже цікаво аналізувати статuti існуючих громадських організацій та партій. Складається враження, що всі вони списані з одного першоджерела і практично нічим суттєво не відрізняються. Неупереджений аналіз сукупності цих статутів приводить до висновку, що головний їх месидж - легітимізація голови, ради, президії чи виконавчих структур - ці розділи найкраще пророблені та виписані у статутах. А деталі, які вирішують все, та у яких прихований відомо хто, віддано вже цим інституціям для оперативного вирішення в ручному режимі. Саме вони, ці деталі, можуть стати витонченим інструментом для маніпуляцій мовчазною та пасивною більшістю, яка через психологічну схильність людей уникати відповідальності та природні лінощі, ладна делегувати свою владну функцію кому завгодно, хто б зголосився взяти на себе відповідальність та тягнути всю роботу у організації.

Чи згустив я фарби? Вирішувати Вам, читачу. Проте, для мене зрозуміло, що залишивши в основі створюваних нами громадських чи партійних організацій ієрархічну будову та принцип делегування повноважень, ми знову і знову підставлятимемо свого лоба під болючі удари невмолимих історичних грабель.

Спробуємо неупереджено глянути на організаційний рівень переважної більшості існуючих у нашому суспільстві структур - партій, громадських організацій, спілок та об'єднань. Всі вони є структурами простого ієрархічного типу, природа яких та спосіб організації мало змінилися за останні кілька сотень років. Апофеозом партійного будівництва стала більшовицька партія з її принципом демократичного централізму, що, немов чужорідне тіло, вкоренилася в нашу організаційну культуру на ментальному рівні. Більш докладно цю тему розкрив український науковець, громадський активіст та правозахисник О. Білецький у своїй роботі „[Демократичний централізм проти демократії](#)”.

Архаїчний ієрархічний тип, що підсилений принципом демократичного централізму, робить будь-яку суспільну громадську структуру незахищеною від зовнішнього управління та впливу зі сторони існуючих більш організованих структур – корпоративних утворень, криміналітету чи силових органів.

Очевидно, що основним деструктивним чинником у державі є протиріччя між інтересами бізнесових, фінансових, зовнішніх і внутрішніх корпорацій, та істинними інтересами всього українського суспільства. Загляньте на полиці будь-якої книгарні чи бібліотеки – ви знайдете там гори книг зі стратегічного менеджменту та супутніх наук, тисячі авторів яких вклали свій інтелект та насагу у справу створення агресивних економічних структур, здатних виживати у конкурентному, вороже налаштованому середовищі. І не тільки виживати, але й успішно діяти для задоволення матеріальних інтересів своїх власників. За кілька останніх століть, а особливо десятиліть, економічні корпоративні структури піднялися до такого високого організаційного рівня, що легко змогли підім'яти не тільки державну владу, а й усе суспільство, використовуючи новітні інформаційні технології для перетворення його шляхом маніпулятивного впливу у суспільство споживачів.

Справді, що можуть протиставити партії, які, згідно Конституції, формують владу, чи громадські організації, які мали б контролювати її діяльність, високоорганізованим внутрішнім і зовнішнім корпораціям, інтереси яких далеко не завжди співпадають з загальносуспільними. Тому не вирішується або вирішується не на користь суспільства основна задача державної влади - ефективно відстоювати загальносуспільні інтереси та збалансовувати їх з інтересами множини корпорацій. Вона не вирішується перш за все через майже повну беззахисність влади і суспільства перед системним впливом корпоративних структур з потужним фінансовим та організаційним ресурсом. Причиною цього, на мій погляд, є вроджені вади існуючих партій, що формують владу та нездатність партійних підрозділів ефективно справлятися з наростаючим потоком інформації та приймати адекватні рішення через ієрархічний тип своєї структури. Простіше кажучи, більш організовані корпоративні структури можуть ефективно впливати на партії та ГО, застосовуючи підкуп, погрози чи шантаж до їх лідерів або впроваджуючи підставних осіб у їх керівні органи. Не ліквідувавши цю можливість на системному рівні, неможливо побудувати повноцінне громадянське суспільство за умов паралельного існування у ньому високоорганізованих корпоративних утворень.

Ще однією слабкою ланкою ієрархічної будови суспільних структур є принцип підбору, підготовки та просування кадрів, який, природно, побудований на бажанні керівника бачити серед наближених до себе людей, які, щонайменше не перевищують його у рівні свого інтелектуального потенціалу. Бо в іншому випадку, на його думку, вони знайдуть спосіб посісти найвищу сходинку в організаційній ієрархії. Це з часом невідворотно приводить до погіршення якості вироблених управлінських рішень, наприклад, партійними структурами, що знаходяться при владі, та, в наслідок цього, до циклічних процесів деградації суспільної моралі та невідворотних економічних криз. Вони, в свою чергу, викликають до життя бунти, повстання, чорні ради, революції та майдани, організація яких має зовсім іншу природу – вона базується на природних самоорганізаційних процесах, що характеризуються великою кількістю горизонтальних комунікативних зв'язків у протесному середовищі. Зрідка яскравим спалахом проявляються вражаючі зразки прямої демократії, коли волю загалу неможливо ігнорувати, коли кожен знає, що слід робити, коли Любов до ближнього стає нормою, коли кожен почуває себе рівним серед рівних. Особливо виразно все це проявилось на Майдані. Нажаль, через нерозуміння більшістю учасників природи процесів, у яких вони беруть участь, та їх схильність піддаватися маніпуляціям зі сторони лідерів, такі спалахи тривають недовго, за ними наступають сірі будні, а велика інерційність суспільної свідомості приводить до болісного кроку назад.

Особливо спотвореного вигляду набувають процеси внутрішнього життя в різноманітних акціонерних товариствах, метою діяльності яких є не досягнення загальносуспільних цілей, а задоволення цілком конкретних матеріальних інтересів. Ієрархічна будова таких утворень та демократичний централізм у дії приводить до утворення клік та супротивних груп,

жорсткого протистояння між ними, нахабних рейдерських захоплень та потворних маскишоу.

Підсумовуючи сказане, можна виокремити основну задачу, яка стоїть перед українським суспільством та без вирішення якої неможливі кардинальні зміни на краще. **Вона полягає у побудові суспільних структур – партій та громадських організацій якісно нового типу. Організаційний рівень цих структур має бути вищим за організаційний рівень існуючих зовнішніх та внутрішніх корпоративних утворень, як і повинна бути вищою їх здатність виживати та успішно діяти для захисту загальносуспільних інтересів у агресивному середовищі.**

На мій погляд, одним з **можливих варіантів** таких суспільних організацій є [мережеві структури без керівного ядра](#), що здатні ефективно реагувати на зовнішні виклики будь-якої природи та [генерувати рішення високого інтелектуального рівня](#). Особливістю таких структур є гармонійне поєднання колективного та індивідуального заради реалізації загальносуспільних інтересів, коли в одній організації сумуються зусилля великої кількості окремих особистостей – людей, що динамічно підвищують свій рівень знань та зростають духовно. На мою думку, лише у таких структурах, можна використати у позитивному сенсі характерну рису української ментальності, що означена прислів'ям – „де два українці там три гетьмани”, розуміючи під третім синергетичний ефект від поєднання зусиль двох реальних індивідумів. Останнє стане можливим лише у випадку формалізації та створення таких внутрішніх правил взаємодії у структурі, які впорядкують і синхронізують роботу великої кількості людей та знімуть причини особистісних і групових конфліктів. **Тобто мова йде про широке застосування принципів динамічної електронної демократії у роботі суспільних структур – партій та громадських організацій, коли рішення приймаються усіма членами в режимі реального часу, коли у тому ж режимі визначаються рейтинги та рівень довіри до відповідальних виконавців окремих напрямків роботи із невідворотним відстороненням їх у випадку зниження цих показників до певного значення. Чи не на схожих принципах свого часу будувалася козацька спільнота в Україні?**

Хочу звернутися до всіх простих членів партій та громадських організацій – запитайте себе, чи впливає особисто ви на прийняття рішень у ваших структурах, у якій мірі враховується ваша думка, чи відповідає напрямок руху ваших організацій початково задекларованому, чи саме ваші інтереси вони насправді захищають.

Закликаю фахівців з партійного будівництва звернути увагу на підняті проблеми, а фахівців зі стратегічного менеджменту та всіх хто має стосунок до теорії організацій долучитися до розробки теорії і технології розгортання суспільних структур вищого організаційного рівня, ніж існуючі корпоративні утворення для захисту загальносуспільних інтересів та створення в Україні повноцінного громадянського суспільства.

Закликаю усіх, хто збирається створювати чи долучатися до нових (особливо багаточисельних) громадських організацій та партій існуючого ієрархічного типу – спробуйте домогтися, щоб статuti та програмні засади ваших організацій склали оргкомітети – свого роду „мікро- Конституційні асамблеї”, кожен з учасників яких у наступні 5 - 10 років не буде на жодній керівній посаді у цій структурі, а залишатиметься у ній на протязі цього періоду рядовим членом, періодично готуючи звіти про відповідність її курсу до декларованого у програмних засадах, її демократичність, ефективність та дієвість на кожному з'їзді чи конференції. А коли певна їх частина все ж покине свою організацію – тоді вона вважатиметься розпущеною та буде змушена засновуватися наново.

На кінець хочу додати, що часто чую про утопічність таких принципів формування суспільних структур при теперішньому стані українського суспільства. Проте, у свою чергу, хочу запитати – чи не є утопією очікувати, що умови для побудови повноцінного громадянського суспільства в Україні запровадять зверху, або імпортують ззовні? Простіше кажучи – **чи можна вірити у те, що діюча влада сама запровадить механізми оцінки діяльності та відсторонення від посад тих народних обранців та виконавчих керівників, які втратили суспільну довіру або не справилися з виконанням покладених на них обов'язків?** Питання риторичне.

Переконаний, що побудувати повноцінне громадянське суспільство можна лише створивши міцний фундамент у самих його низах.

[Тарас Плахтій](#), член Товариства „Мале коло”, для УП